УДК 902/904"20"(476)=161.3

УНІКАЛЬНАЯ ЛІЦЕЙНАЯ ФОРМА XVII СТ. СА ЗБОРАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА ПОЛАЦКАГА ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНАГА МУЗЕЯ-ЗАПАВЕДНІКА

Магалінскі Ігар Уладзіміравіч
кандыдат гістарычных навук, дацэнт,
старшы навуковы супрацоўнік навукова-рэстаўрацыйнага аддзела НПГКМЗ

Прадстаўлены вынікі даследавання ўнікальнай ліцейнай формы XVII ст. з музейнага збору Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка. Аўтар прыходзіць да высновы, што знаходка з'яўляецца ўказаннем на выкарыстанне мясцовымі рамеснікамі дастаткова складанай тэхналогіі ліцця па выплаўляемых формах, што з'яўляецца сведчаннем пераемнасці тэхналагічных традыцый з каляровай металаапрацоўкай папярэдніх перыядаў, а таксама пацвярджае агульны высокі ўзровень полацкага ювелірнага рамяства XVII ст.

Ключавыя словы: *археалогія Беларусі, ювелірнае рамяство, тэхналогіі старажытных рамёстваў.*

Для цытавання: *Магалінскі, І. У. Унікальная ліцейная форма XVII ст. са збораў Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка / І. У. Магалінскі // Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі: (па выніках навукова-даследчай работы супрацоўнікаў Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка ў 2019 г.) / уклад. Т. У. Явіч; навук. рэд. Т. А. Джумантаева.— Мінск: Медысонт, 2020.— С. 150—155.*

Ліцейныя формы і тыглі з'яўляюцца важнейшым індыкатарам існавання на пэўнай тэрыторыі вытворчай дзейнасці па апрацоўцы каляровых металаў у старажытнасці. У Полацку гэтыя маркеры ювелірнай вытворчасці сустракаюцца падчас археалагічных прац у розных частках гораду. Як правіла, большасць артэфактаў не звязаныя з канкрэтным комплексам пабудоў, якія магчыма вызначыць у якасці вытворчых ювелірных комплексаў. Між тым, падобныя знаходкі з'яўляюцца непасрэдным указаннем на шырокае развіццё на тэрыторыі горада апрацоўкі каляровых металаў [1, с. 116].

У Полацку за час яго археалагічнага вывучэння знойдзена не менш 30 ліцейных форм, зробленых з каменю, гліны, рога і металу [2, с. 184]. Вытворчасць падобнага кшталту прыстасаванняў вымагала ад рамесніка ведання не толькі матэрыялу, з якога форма выраблялася, аднак і фізічных ўласцівасцяў металічнай сыравіны і яе паводзін пад уздзеяннем высокіх тэмператур [3, с. 67]. Менавіта гэтая акалічнасць дазваляе разглядаць лі-

цейныя формы ў якасці важнейшай крыніцы, якая адлюстроўвае ўзровень развіцця ювелірнай вытворчасці на пэўнай тэрыторыі ў старажытнасці.

У 2019 годзе, падчас разбору археалагічных матэрыялаў навукова-дапаможнага фонду НПГКМЗ была выяўлена ліцейная форма, якая не мае аналагаў сярод полацкіх старажытнасцей.

Выраб фрагментаваны, мае памеры 4,3×4,2×0,5 *см*, зроблены з добравымучанай белай гліны (*мал. 1*). Прадмет утрымлівае выяву адваротнага боку крыжа-цельніка з часткай малітвы «Да воскреснет Бог ...», якая можа чытацца наступным чынам — 1[Да] 2вос3кре́/с/нет Бог 4і ра(сточа́тся вра)5зи́ (Его́) ці 1[Да] 2вос3кре́/с/нет Бог 4(в)ра5зи́ (Его́)[*] (*мал. 2*); а таксама фрагмент яшчэ адной адліўкі, магчыма спражкі. Акрамя таго, на вырабе фіксуюцца фрагменты двух штыфтоў для мацавання верхняй створкі. Такім чынам, форму магчыма аднесці да тыпу раздымных, дзвюхстворкавых, закрытых, з рабочай паверхняй у дзвюх створках, літнік не захаваўся.

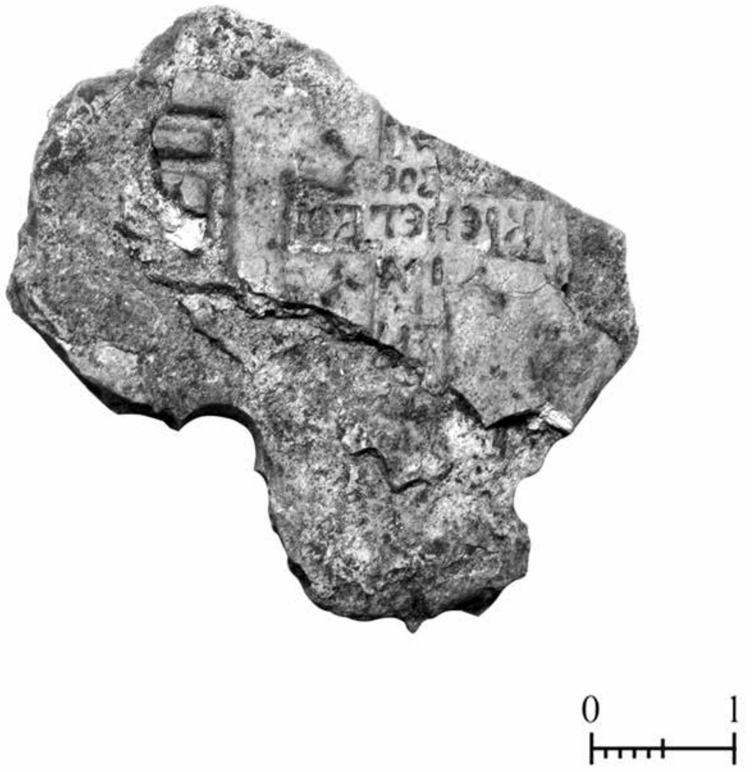

Мал. 1. Ліцейная форма XVII ст.

* Аўтар выказвае шчырую падзяку І. Л. Калечыц за дапамогу ў расшыфроўцы надпісу.

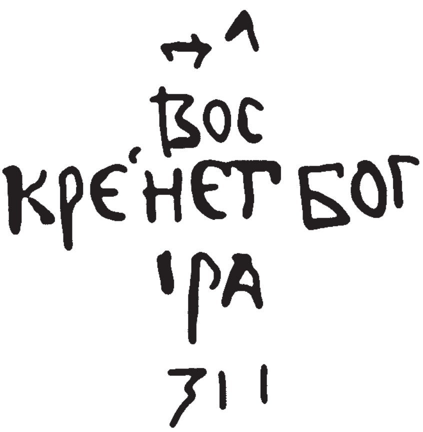

Мал. 2. Прамалёўка надпісу на форме (выканана І. Л. Калечыц)

Прадмет дэпашпартызаваны, што ўскладняе дакладную прывязку яго да канкрэтнага раскопу. Аднак, падчас вывучэння археалагічнага справаздачнага матэрыялу было ўстаноўлена, што артэфакт паходзіць з калекцыі археалагічных знаходак, выяўленых падчас даследаванняў 1987 г. на тэрыторыі Вялікага пасада (раскопкі С. В. Тарасава). Прадмет знойдзены ў межах 7 пласта кв. 64 на глыбіні 1,3 *м*. Квадрат 64 размяшчаўся ў паўднёва-ўсходнім вуглу раскопа, недалёка ад катлавана дома, які разбурыў частку культурнага пласта на месцы раскопу [4, с. 39]. Да гэтай яго часткі блізка размяшчаўся раскоп 2005 г., які даследаваў Д. У. Дук [5]. Менавіта падчас гэтых работ быў выяўлены вытворчы ювелірны комплекс пачатку XVII ст. да якога, на нашу думку, і трэба адносіць знаходку.

Полацкая форма прызначалася для адліўкі прамалінейнага, са злегку пашыранымі канцамі крыжа, з дугамі ў сяродкрыжжы. На тэрыторыі Полацка вядомыя дзве знаходкі крыжоў дадзенага варыянту датаваныя XVII ст. [6, с. 263]. На карысць гэтай даціроўкі гавораць і палеаграфічныя адметнасці надпісу на форме, якія найбольш характэрныя для XVII ст. [7; 8].

Найбольш верагодна, што дадзенае прыстасаванне ювеліра не выкарыстоўвалася для заліўкі металу і атрымання гатовых вырабаў, а прызначалася для адліўкі васковай мадэлі крыжа. Акрамя таго, характар выявы дазваляе казаць, што яна была сфармаваная не ў выніку адбітка, а разцом, сляды якога выразна вылучаюцца.

Полацкая форма прызначалася для адліўкі крыжа «галгофскага» тыпу, які аб’ядноўвае крыжы з галгофскай тэматыкай — вырабы з невялікім рэльефам і выявай на правым баку тыповага сямі-васьмі канечнага крыжа на падножжы (Галгофа). У іканаграфіі такіх крыжоў могуць прысутнічаць такія элементы як чэрап Адама ўнутры гары, прылады пакут па баках ад крыжа і тыповы набор надпісаў. Арнаментацыя адваротнага боку можа адсутнічаць, а можа ўтрымліваць малітву [9, с. 37].

Крыжы «галгофскага» тыпу з’яўляюцца на мяжы XIV—XV стст., аднак найбольшую папулярнасць атрымліваюць у XVI—XVII стст. [9, с. 37; 10, с. 326].

Менавіта XVI ст. даследчыкі лічаць пераломным этапам у гісторыі металапластыкі, часам узнікнення новых форм і мастацкіх матываў [10, с. 327].

Трэба адзначыць, што на тэрыторыі Беларусі нам не вядомыя знаходкі ліцейных форм не толькі для адліўкі прадметаў хрысціянскага культу, аднак і ўвогуле ювелірных вырабаў, датаваныя XVII ст. Акрамя таго, падобныя прыстасаванні ліцейшчыкаў надзвычай рэдкія і на сумежных тэрыторыях.

Так, каменная ліцейная форма для адліўкі крыжоў XVII ст. сустрэта падчас даследаванняў на тэрыторыі Новага Торга ў Пскове [11, с. 28, рис. 4: 2; 12, с. 139]. Падчас вывучэння «квартала ювеліраў» на былым Зацьмацкім пасадзе Цвяры таксама знойдзены шматлікія сведчанні выкарыстання ліцейнай тэхнікі для вытворчасці прадметаў хрысціянскага культу другой паловы XVI — першай паловы XVII ст. Сярод знаходак адсутнічаюць ліцейныя формы, аднак зафіксавана сыравіна для іх вытворчасці, а таксама шматлікія знаходкі крыжоў-цельнікаў «галгофскага» тыпу (звыш 180 экз.), бракаваныя вырабы і інш. [13, с. 156; 14, с. 275].

Такім чынам, полацкая ліцейная форма з'яўляецца ўнікальнай знаходкай, якая дазваляе па-іншаму зірнуць на гісторыю ювелірнай вытворчасці Полацка XVII ст. Да гэтага часу лічылася, што ювелірная майстэрня, адкрытая ў 2005 г. на тэрыторыі Вялікага пасада, адлюстроўвала эвалюцыю масавай ювелірнай вытворчасці, якая ішла па шляху глыбокай спецыялізацыі і спрашчэння тэхналогіі, абмежаванай шэрагам найбольш простых аперацый (коўка, валачэнне і інш.) [1, с. 120]. У той жа час, знаходка формы з'яўляецца ўказаннем на выкарыстанне мясцовымі рамеснікамі дастаткова складанай тэхналогіі ліцця па выплаўляемых формах, што ўказвае на наяўнасць пераемнасці ў тэхналагічных традыцыях з полацкай ювелірнай вытворчасцю папярэдніх часоў, а таксама з'яўляецца, пакуль ускосным, пацвярджэннем таго, што тэхналагічны арсенал рамеснікаў XVII ст. у цэлым адпавядаў набору рамесных прыёмаў сярэднявечных майстроў.

Знаходка мае вялікае значэнне і ў сувязі з тым, што звычайна падчас даследаванняў ювелірных майстэрняў і вытворчых ювелірных комплексаў даследчыкам не атрымліваецца зафіксаваць сляды разбураемых ліцейных форм, што, як правіла, прыводзіла да высноў адносна абмежаванага выкарыстання рамеснікамі гэтай ліцейнай тэхналогіі.

Спіс літаратуры і крыніц

1. Магалінскі, І. У. Вытворчыя ювелірныя комплексы старажытнага Полацка (X—XVII стст.) / І. У. Магалінскі // Матэрыялы па археалогіі Беларусі.— Мінск, 2011.— Вып. 21: Вывучэнне археалагічных помнікаў на тэрыторыі Полацкай зямлі (да 1150-годдзя Полацка).— С. 115—121.

2. Магалінскі, І. У. Ліцейныя формы і тыглі для плаўкі каляровых металаў з тэрыторыі Полацка X—XVII стст. / І. У. Магалінскі // Матэрыялы па археалогіі Беларусі.— Мінск, 2011.— Вып. 21: Вывучэнне археалагічных помнікаў на тэрыторыі Полацкай зямлі (да 1150-годдзя Полацка).— С. 184—193.

3. Ениосова, Н. В. Литейные формы Гнёздова / Н. В. Ениосова // Историческая археология. Традиции и перспективы (к 80-летию со дня рождения Даниила Антоновича Авдусина).— М., 1998.— С. 67—81.

4. Тарасов, С. В. Отчёт о раскопках в Полоцке и Полоцкой округе в 1987 г. / С. В. Тарасов // ААНД ДНУ «Інстытут гісторыі» НАН Беларусі.— № 1014.

5. Дук, Д. У. Выратавальныя археалагічныя раскопкі на тэрыторыі Вялікага пасада Полацка ў 2005 годзе / Д. У. Дук // Веснік «ПДУ». Серыя А. Гуманітарныя навукі.— 2007.— № 1.— С. 5—23.

6. Магалінскі, І. У. Металічныя крыжы-цельнікі канца X—XVIII ст. з тэрыторыі Полацка (класіфікацыя, храналогія і тэхналогія вытворчасці) / І. У. Магалінскі // Полацкі музейны штогоднік: (зборнік навуковых артыкулаў за 2011 г.) / Уклад. Т. А. Джумантаева, А. У. Шумовіч.— Полацк, 2012.— С. 252—265.

7. Иванова, О. А. Палеографическое датирование псковских нательных крестов с изображением Голгофы / О. А. Иванова, Ю. В. Колпакова // Вестник Псковского государственного университета.— 2017.— № 5.— С. 23—29.

8. Костючук, Л. Я. Надписи на Псковских нательных крестах (итоги работ по расшифровке) / Л. Я. Костючук, Ю. В. Колпакова // Археология и история Пскова и Псковской земли. Семинар имени академика В. В. Седова: Материалы 57-го заседания. Вып. 31.— М, Псков: ИА РАН, 2011.— С. 48—61.

9. Колпакова, Ю. В. Хронология псковских нательных крестов с изображением Голгофы / Ю. В. Колпакова, Л. Я. Костючук // Археология и история Пскова и Псковской земли. Семинар имени академика В. В. Седова: Материалы 62-го заседания. Вып. 32. — М.; Псков: ИА РАН, 2017.— С. 36—56.

10. Винокурова, Э. П. Металлические литые кресты-тельники XVII в. / Э. П. Винокурова // Культура средневековой Москвы: XVII в.— М: ИА РАН, 1999.— С. 326—360.

11. Подгорная, Р. Г. Исследования Нового Торга в Пскове в 2011 году / Р. Г. Подгорная, Е. В. Салмина // Археология и история Пскова и Псковской земли. Семинар имени академика В.В. Седова: Материалы 58-го заседания.— М, Псков: ИА РАН, 2013.— С. 23—38.

12. Колпакова, Ю. В. Ставрографические материалы с территории Нового Торга в Пскове / Ю. В. Колпакова, Л. Я. Костючук // Археология и история Пскова и Псковской земли. Семинар имени академика В. В. Седова: Материалы 61-го заседания. Вып. 31.— М: ИА РАН, 2016.— С. 135—143.

13. Персов, Н. Е. Археологические свидетельства обработки цветных и драгоценных металлов на тверском Затьмачье в эпоху средневековья /

Н. Е. Персов, Т. Г. Сарачева, В. В. Солдатенкова // Археология Подмосковья: Материалы научного семинара.— М: ИА РАН, 2011.— Вып. 7.— С. 155—167.

14. Персов, Н. Е. Средневековые ювелирные комплексы бывшего Затьмацкого посада г. Твери (по материалам раскопок 2001—2006 гг.) / Н. Е. Персов, Т. Г. Сарачева, В. В. Солдатенкова // Археология Подмосковья: Материалы научного семинара.— М: ИА РАН, 2009.— Вып. 5.— С. 268—280.

УДК 341.321.54(091)(476.5-21)"1941/1966"

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОДПОЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОЙ ГРУППЫ «АСЯ» В ГОДЫ НАЦИСТКОЙ ОККУПАЦИИ В Г. ПОЛОЦКЕ

Нарейко Константин Александрович
ведущий научный сотрудник Музея боевой славы — филиала НПИКМЗ

В статье рассматривается деятельность партийно-комсомольского и патриотического подполья в г. Полоцке в 1941—1943 гг., в частности знаменитой подпольно-патриотической группы «АСЯ». На основании архивных документов и воспоминаний участников группы даётся анализ боевой и диверсионной работы группы, а также приводится ряд выводов и уточнений, связанных с организацией и деятельностью группы в г. Полоцке в годы нацистской оккупации.

Автором анализируется версия некоторых представителей партизанского движения Полотчины, а также участников полоцкого подполья о фальсификации информации деятельности группы «АСЯ».

Ключевые слова: *подпольно-патриотическая группа, нацистская оккупация, полоцкое подполье, группа «АСЯ», 3-я Белорусская партизанская бригада.*

Для цитирования: *Нарейко, К. А. Деятельность подпольно-патриотической группы «АСЯ» в годы нацисткой оккупации в г. Полоцке / К. А. Нарейко // Матэрыялы навукова-практычнай канферэнцыі: (па выніках навукова-даследчай работы супрацоўнікаў Нацыянальнага Полацкага гісторыка-культурнага музея-запаведніка ў 2019 г.) / уклад. Т. У. Явіч; навук. рэд. Т. А. Джумантаева.— Мінск: Медысонт, 2020.— С. 155—167.*

Значительное место в постоянной экспозиции Музея боевой славы занимают материалы, связанные с деятельностью организованного партийно-комсомольского и патриотического подполья в г. Полоцке в суровые годы нацистской оккупации. Экспозиция, созданная в 1981—1985 гг. даёт